

راهبردهای سیاست کیفری برای مقابله با خشونت تماشاگران فوتبال

فاطمه چنبری^۱، مهسا قربانی^۲

^۱ دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی

چکیده

ورزش و خصوصاً رشته فوتبال در ایران روز به روز بین اقشار مختلف جامعه، رو به گسترش است. اجرای ماهرانه ورزشکاران در میدان ورزش زیبایی‌ها را می‌آفریند که تماشاگران و علاقه‌مندان به ورزش را به وجد می‌آورد. تماشاچیان برای لذت بردن از زیبایی‌های ورزش به ورزشگاه‌ها و سالن‌های ورزشی رو می‌آورند و حضور آن‌ها موجب دلگرمی و افزایش انگیزه ورزشکاران می‌شود. به موازات این حرکت و پیشرفت، در سال‌های اخیر خشونت و پرخاشگری تماشاگران در برخی از رشته‌های ورزشی نظیر فوتبال نیز شیوع یافته و به حوادث تلخ و تأسف باری چه در عرصه ملی و چه در عرصه بین‌المللی تبدیل شده است. این موضوع نگرانی‌های فراوانی را برای دست‌اندرکاران و علاقه‌مندان فوتبال فراهم کرده است. تأکید بیش‌ازحد به برد و کسب نتیجه، انگیزتگی بیش‌ازحد و گاهی فشار مطبوعات و رسانه‌های تصویری از علل بروز خشونت و پرخاشگری تماشاگران در مسابقات ورزشی است. به‌رحال موارد خشونت و پرخاشگری در میان ورزشکاران و تماشاچیان رو به افزایش است و این افزایش به حدی است که برخی معتقدند بیشتر اوقات رقابت‌های قهرمانی به جنگ تبدیل می‌شوند. در این تحقیق به روش تحلیلی توصیفی به دنبال بررسی راهبردهای سیاست کیفری برای مقابله با خشونت تماشاگران فوتبال می‌باشیم.

واژه‌های کلیدی: راهبردها، سیاست کیفری، مقابله با خشونت، تماشاگران فوتبال

۱. مقدمه

رفتار اجتماعی تماشاگران، خصوصاً در رشته ورزشی فوتبال در فضایی به نام «جماعت»^۱ صورت می‌گیرد. جماعت‌ها متشکل از افرادی هستند که به طور اتفاقی و تصادفی گرد هم می‌آیند. عنصر اساسی در غالب جماعت‌ها، وجود احساسات و هیجانات جمعی است. اعضای جماعت در مورد آنچه که انجام می‌دهند آگاهی دارند، اما تفسیر آن‌ها از کنششان تحت تأثیر عوامل ناخود آگاه واقع می‌شود (عنبری، ۱۳۸۹: ۲۷). یکی دیگر از عواملی که فضای ورزشگاه را در معرض بروز خطرات زیادی قرار می‌دهد و رفتارهای اعتراض آمیز به ویژه در سطح غیرانسانی را تسهیل می‌کند، حضور دیگران (تماشاچیان حاضر در صحنه) یا به عبارتی توجه و حمایت آنهاست. حضور جمع و دیگران را ناظر و تماشاچی رفتار خود دیدن، کنشگران را برای ابراز کنش های جمعی شدیدتر بر می‌انگیزد. چنانچه این کنش‌ها به تحقق هدفی منجر شود که گروه معترض در پی کسب آن است، از آن پس استمرار می‌یابند؛ اما چنانچه با مدافعی جدی مواجه شوند یا با تشدید رفتارهای جمعی نتوانند بر آن موانع چیره شوند، کنش‌های مذکور را استمرار نمی‌بخشند. این همان نتیجه‌ای است که مطابق با دیدگاه‌های رفتارگرایی، می‌توان آن را ناشی از عدم دریافت تقویت یا خاموشی تلقی کرد. (شریفی، ۱۳۸۸: ۲۹)

پس آنچه در این راستا ضروری می‌نماید، لزوم پیش‌بینی موانع و عواملی برای پیشگیری و سرکوب این ناهنجاریها در ورزش است که با توسل به آن‌ها بتوان قبل از اینکه رفتار خشونت آمیز جمعی، به معضل و حوادث جبران‌ناپذیر تبدیل شود، با آن مقابله کرد. چراکه تماشاگران به هیچ وجه در قبال تخلفات مجرمانه از مصونیتی برخوردار نیستند. توهین کردن، پرتاب سنگ، پرتاب نارنجک، ضرب و جرح، این‌ها همه اعمال مجرمانه است که قابل رسیدگی می‌باشد و صرف آمدن به ورزشگاه هرگز به معنی مصونیت از این گونه مسئولیت‌ها نیست. به عبارت دیگر تماشاگران فقط در چارچوب مقررات اجتماعی و عرف مجاز هستند به تشویق بپردازند. بنابراین به کار بردن اصطلاحات موهن، فحاشی و الفاظ رکیک و درگیری فیزیکی با یکدیگر بدون تردید جرم بوده و مرتکب قابل مجازات است. لذا در این تحقیق در پی آن هستیم که سیاست کیفری اتخاذی مقنن ایران برای مقابله با خشونت تماشاگران ورزشی را بیان کند و سپس تناسب با عدم تناسب رویکرد اتخاذی را با ویژگی‌های خشونت تماشاگران مورد بررسی قرار دهد. برای این کار طی دو قسمت جداگانه راهبردهایی که در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و آیین‌نامه انضباطی فدراسیون فوتبال مصوب ۱۳۹۰ برای مقابله با خشونت تماشاگران پیش‌بینی شده است بیان خواهد شد.

۲. راهبردهای قانون مجازات اسلامی

همان‌طور که مشاهده شد، سیاست کیفری ایران در قبال خشونت ورزشکاران، مبتنی بر مسامحه و اغماض نگری است و علیرغم آنکه در مواردی، برخی از انواع خشونت ورزشکاران در میدان ورزش، مصداقی بارز از جرائم مذکور در قانون مجازات اسلامی^۲ است، اما در موارد خیلی نادری براساس مواد قانون مجازات اسلامی مورد بررسی قرار می‌گیرد، به عبارت دیگر اصولاً در خصوص خشونت ورزشکاران با تفسیر موسع از مفهوم «عملیات ورزشی» مواجه هستیم که اکثر حوادث و جرائم واقعه توسط ورزشکاران، به عنوان مصداقی از ماده ۱۵۸ قانون مجازات اسلامی در نظر گرفته می‌شود و نهایتاً از سوی کمیته انضباطی فدراسیون فوتبال مورد حکم قرار می‌گیرد. حال باید دید آیا می‌توان برای خشونت تماشاگران نیز با تفسیری موسع از ماده مذکور، اعمال خشونت آمیز تماشاگران را نیز از این مصونیت بهره‌مند کرد.

^۱ Crowd

^۲ به عنوان نمونه می‌توان از فحاشی، درگیری فیزیکی بازیکنان و ایراد ضرب و جرح به یکدیگر اشاره کرد که در خارج از زمان معمول بازی رخ می‌دهد.

در این زمینه به نظر می‌رسد با توجه به نص صریح ماده ۱۵۸ قانون مجازات اسلامی، به هیچ وجه نمی‌توان اعمال خشونت آمیز تماشاگران را همانند اعمال ورزشکاران در نظر گرفت و از مصونیت مذکور در این ماده بهره‌مند کرد چراکه اگرچه در متن ماده مذکور صراحتاً بیان نشده است که شخص مرتکب الزاماً باید ورزشکار باشد، ولی از ذکر عبارت «عملیات ورزشی» به این نتیجه می‌رسیم که طرفین عملیات ورزشی الزاماً باید ورزشکاران باشند و به هیچ وجه نمی‌توانند جز ورزشکاران افراد دیگری را از این مصونیت بهره‌مند کرد. در واقع، فاعل عملیات ورزشی همان کسی است که اصطلاحاً به وی «ورزشکار» گفته می‌شود. لذا افعال خشونت آمیز تماشاگران رشته‌های ورزشی (حتی اوباشگری در ورزشگاه باید براساس کلیه مواد قانون مجازات اسلامی خصوصاً قسمت تعزیرات مورد بررسی قرار گیرد. در این قسمت تنها برخی از مهمترین مواد این قانون، که می‌تواند برای خشونت تماشاگران (اوباشگری و وندالیسم) مورد استفاده قرار گیرد را بیان خواهیم نمود. شایان ذکر است که عناوین مجرمانه ای ذیل که برای خشونت تماشاگران بیان می‌شود، تنها بخشی از مهمترین موادی است که در خصوص خشونت تماشاگران می‌توان به آن‌ها استناد کرد، لذا ممکن است افعال خشونت آمیز تماشاگران حتی در موارد معدودی با عنوان مجرمانه محاربه نیز تطابق پیدا بکند که برای پرهیز از اطاله کلام از ذکر تمام این موارد خودداری نموده می‌شود.

۲-۱ راهبردهای مقابله با اوباشگری

همان طور که در مبحث قبل اشاره شد مسابقات فوتبال از معدود مواردی است که جمعیت بسیار زیادی در زمان معین در یک محل گرد هم می‌آیند. فوتبال به دلیل حجم بالای تماشاگرانش چه در استادیوم و چه بیرون از آن زمینه مساعدی را برای بروز هیجان زیاد و خشونت فراهم می‌کند (قاسمی و دیگران «الف»، ۱۳۸۸: ۲۷-۲۸). خشونت تماشاگران در ورزشگاه، که اصولاً تحت عنوان اوباشگری شناخته می‌شود را می‌توان مطابق عناوین مجرمانه‌ی متعددی مورد بررسی قرار بگیرد. به عنوان مثال از آنجا که تماشاگران در رشته‌های ورزشی و خصوصاً فوتبال، به صورت جمعی به تماشای رقابت ورزشی می‌روند، لذا یکی از مهمترین عناوین مجرمانه‌ی ای که در خصوص اوباشگری تماشاگران، مصداق پیدا می‌کند «منازعه»^۲ است. مطابق ماده ۶۱۵ قانون مجازات اسلامی^۴ در قسمت تعزیرات^۵، چنانچه عده‌ای (بیش از سه نفر) با یکدیگر درگیر شوند و به یکدیگر آسیب و صدمه‌ای وارد آورند، هر یک از شرکت کنندگان در نزاع (اعم از اینکه ضارب یا قاتل شناسایی بشود یا نه) به مجازات‌های مذکور در این ماده محکوم می‌شوند. نکته‌ی حائز اهمیت در این ماده این است که مقنن صرف دخالت عمدی در نزاع را ملاک قرار داده است نه اینکه ایراد صدمات عمداً حادث شده باشد. لذا حتی ممکن است مجازات مذکور در این ماده علیه مصدوم نیز اجرا شود. همچنین به نظر می‌رسد منازعه تنها با فعل مثبت قابل ارتکاب است و انگیزه شرکت در منازعه اهمیتی ندارد، پس می‌توان گفت فردی هم که برای کمک به تماشاگران تیم خود، وارد منازعه می‌شود، مشمول این ماده می‌شود و تنها شاید بتوان انگیزه را از موارد تخفیف محسوب کرد و الا در اصل قضیه تأثیری ندارد.

^۲ با توجه به اینکه منازعه از باب مفاعله است لذا به زد و خورد طرفینی گفته می‌شود.

^۴ ماده ۱۱۵ قانون تعزیرات چنین اشعار می‌دارد: «هرگاه عده‌ای با یکدیگر منازعه نمایند هر یک از شرکت کنندگان در نزاع حسب مورد به مجازات زیر محکوم می‌شوند، در صورتی که نزاع منتهی به قتل شود به حبس از یک تا سه سال در صورتی که منتهی به نقص عضو شود به حبس از شش ماه تا سه سال؛ در صورتی که منتهی به ضرب و جرح شود به حبس از سه ماه تا یک سال. تبصره ۱ - در صورتی که اقدام شخص، دفاع مشروع تشخیص داده شود مشمول این ماده نخواهد بود. تبصره ۲ - مجازات‌های فوق مانع اجرای مقررات قصاص یا دیه حسب مورد نخواهد شد.»

^۵ لازم به ذکر است که حین نگارش این تحقیق شماره مواد قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ در قسمت تعزیرات هنوز تغییر نکرده است. لذا از این پس در کنار موادی که از قسمت تعزیرات آورده شده است، این مهم قید می‌شود.

اوباشگری تماشاگران، به لحاظ ویژگی‌هایی که دارد، می‌تواند مطابق ماده ۶۱۴ قانون تعزیرات^۶ و از حیث ایراد ضرب و جرح عمدی نیز مورد حکم قرار داد. مطابق این ماده، هرکس عمده به فرد دیگری جرح یا ضربی وارد آورد که به یکی از آسیب‌های مندرج در این ماده منتهی شود، چنانچه اقدام مرتکب موجب اخلال در نظم و صیانت و امنیت جامعه با بیم تجری مرتکب یا دیگران گردد، یک جرم عمومی محسوب می‌شود و فرد خاطی به مجازات مذکور در این ماده محکوم می‌شود که در صورت درخواست مجنی‌علیه با دیه قابل جمع است. در این زمینه به نظر می‌رسد، صرف ایراد ضرب ساده که منتهی به نتایج مذکور در این ماده نشود را نیز می‌توان به لحاظ اینکه این عمل در انظار مردم انجام شده و به نوعی موجب وهن طرف مقابل در نظر افراد متعارف شده، توهین تلقی کرد و مستوجب مجازات مذکور در ماده ۶۰۸ قانون تعزیرات^۷ دانست. چراکه ماده مذکور به صورت تمثیلی مواردی از توهین را برشمرده است. لذا بنا به قضاوت عرف، اگر فعل یا عملی نیز اهانت آمیز تلقی شود، قابل رسیدگی است.

۲-۲ راهبردهای مقابله با وندالیسم

همان‌طور که بیان شد، طبق قانون مجازات اسلامی موجهی برای تسری امتیاز مذکور در ماده ۱۵۸ برای افعال خشونت‌آمیز تماشاگران وجود ندارد، لذا می‌بایست رفتارهای خشونت‌آمیز تماشاگران همانند اعمال سایر افراد جامعه در نظر گرفته شود. در خصوص رفتارهای وندالی تماشاگران با توجه به ویژگی‌های آن باید گفت که این افعال نیز با چندین عنوان مجرمانه از قانون مجازات اسلامی^۸ مطابقت دارد که در ادامه به بررسی آن‌ها می‌پردازیم.

یکی از مهمترین عناوین مجرمانه‌ای که با رفتارهای وندالی تماشاگران شباهت زیادی دارد «نهب و غارت اموال» می‌باشد. مطابق ماده ۶۸۳ قانون تعزیرات^۹ هر نوع نهب و غارت و اتلاف اموال و اجناس و امتعه که از طرف جماعتی بیش از سه نفر باشد و به نحو قهر و غلبه واقع شود چنانچه محارب شناخته نشوند، به حبس از دو تا پنج سال محکوم می‌شوند. با توجه به نص این ماده به نظر می‌رسد آنچه در این ماده مطمح نظر مقنن بوده است، بیش از هر ماده دیگری در قانون مجازات اسلامی با رفتار وندالی تماشاگران مناسبت و تطابق دارد. چرا که رفتار وندالی اغلب با حضور گسترده افراد (بیش از سه نفر) واقع می‌شود که اعمال خرابکارانه و ویرانگرانه را علیه مال خاصی انجام نمی‌دهند، بلکه این اعمال را همان‌طور که در ماده مذکور آمده است، علیه اموال صورت می‌دهند. به عبارت دیگر در این عنوان مجرمانه تعدد اموالی که مورد نهب و غارت قرار می‌گیرد یکی از شرایط اصلی تحقق این جرم است. همچنین لازم به ذکر است که در رفتار وندالی، با چندین مرتکب یا مباشر مواجه هستیم، بدون آنکه بتوانیم یکی را شریک یا معاون دیگری قلمداد کنیم.

^۶ ماده ۶۱۴ قانون تعزیرات چنین اشعار می‌دارد: «هر کس عمداً به دیگری جرح یا ضربی وارد آورد که موجب نقصان یا شکستن یا از کار افتادن عضو از اعضاء یا منتهی به مرض دائمی یا فقدان یا نقص یکی از حواس یا منافع یا زوال عقل مجنی‌علیه گردد، در مواردی که قصاص امکان نداشته باشد، چنانچه اقدام وی موجب اخلال در نظم و صیانت و امنیت جامعه یا بیم تجری مرتکب یا دیگران گردد، به دو تا پنج سال حبس محکوم خواهد شد و در صورت درخواست مجنی‌علیه مرتکب به پرداخت دیه نیز محکوم می‌شود. تبصره - در صورتی که جرح و ارده منتهی به ضایعات فوق نشود و آلت جرح اسلحه با چاقو و امثال آن باشد مرتکب به سه ماه تا یک سال حبس محکوم خواهد شد.»

^۷ ماده ۶۰۸ قانون تعزیرات اشعار می‌دارد: «توهین به افراد از قبیل فحاشی و استعمال الفاظ رکیک چنانچه موجب حد قذف نباشد، به مجازات شلاق تا (۷۴) ضربه و یا پنجاه هزار تا یک میلیون ریال جزای نقدی خواهد بود»

^۸ در این قسمت نیز برای پرهیز از اطاله کلام برخی از مهمترین عناوین مجرمانه‌ای که با وندالیسم مطابقت دارد، ذکر می‌گردد. لذا برای مطالعه بیشتر می‌توانید به مواد قانون تعزیرات از جمله: (احتراق اموال دیگری، ۶۷۵)؛ (محرابه، ۲۷۹)، (قدرت‌نمایی، هیاهو و جنجال، ۱۱۷ و ۱۱۸)؛ (قطع درختان، ۹۸۹) رجوع کنید.

^۹ ماده ۶۸۳ چنین اشعار می‌دارد: «هر نوع نهب و غارت و اتلاف اموال و اجناس و امتعه یا محصولات که از طرف جماعتی بیش از سه نفر به نحو قهر و غلبه واقع شود چنانچه محارب شناخته نشوند به حبس از دو تا پنج سال محکوم خواهند شد.»

یکی دیگر از عناوین مجرمانه ای که با رفتارهای وندالی تماشاگران، شباهت دارد «تخریب اموال عمومی» است که مطابق ماده ۶۸۷ قانون تعزیرات^{۱۰} هرکس در وسایل و تأسیساتی که مورد استفاده عموم است، مرتکب تخریب، ایجاد حریق یا از کار انداختن و یا خرابکاری شود، به سه تا ده سال حبس محکوم می‌شود. لازم به ذکر است در این ماده منظور مقنن از وسایل مورد استفاده عموم اعم از آن است که وسایل دولتی باشد یا غیردولتی. پس نیاز نیست حتماً اموال متعلق به دولت باشد تا مشمول این ماده شود. لذا به نظر می‌رسد چنانچه تماشاگران در پی رفتارهای وندالی مبادرت به شکستن شیشه اتوبوس با تاکسی متعلق به بخش خصوصی کنند که در حاشیه دربی ها به وفور شاهد این واقعه هستیم به لحاظ اینکه این وسایل برای استفاده عموم مردم تدارک دیده شده است، می‌تواند موجبی برای تحقق این ماده باشد.

عنوان مجرمانه دیگری که در قانون مجازات اسلامی وجود دارد و می‌توان وندالیسم تماشاگران را بر اساس آن مجازات کرد «تخریب عمدی اموال متعلق به غیر» است. مطابق ماده ۶۷۷ قانون تعزیرات،^{۱۱} چنانچه تماشاگران عمده اشیاء منقول و غیر منقول متعلق به دیگری را تخریب یا تلف کند به شش ماه تا سه سال حبس محکوم خواهد شد. به نظر می‌رسد با توجه به اینکه مقنن بیان داشته «اموال دیگری» لذا باید این جرم را از زمره جرائم قابل گذشت دانست. همچنین برای تشخیص تحقق تخریب یا تلف مال، نظر عرف ملاک قرار می‌گیرد. البته اگر تخریب مذکور در این ماده، با مواد منفجره صورت بگیرد، جرم جنبه عمومی و غیرقابل گذشت پیدا خواهد کرد و مطابق ماده ۶۷۸ قانون تعزیرات،^{۱۲} دو تا پنج سال حبس خواهد داشت.

۳. راهبردهای آیین نامه انضباطی فدراسیون فوتبال

همان طور که در مباحث قبل اشاره شد حضور تماشاگران در رقابت‌های ورزشی علیرغم اینکه می‌تواند دارای فواید و اثرات مثبتی باشد، در عین حال نیز می‌تواند متضمن کارکرد منفی نیز باشد. خشونت و پرخاشگری تماشاگران، از جمله کارکردهای منفی برای حضور تعداد کثیری از تماشاگران در ورزشگاه محسوب می‌شود که امروزه در اکثر رقابت‌های حساس فوتبال شاهد آن هستیم. این معضل خاص یک یا چند کشور نیست بلکه به جرأت می‌توان گفت تمام کشورهایی که دارای رقابت‌های لیگ فوتبال به صورت رسمی هستند، حتماً مواردی از خشونت تماشاگران را در مسابقات فوتبال دیده‌اند و برای مقابله با این ناپهنجاری در ورزش، با توجه به اینکه خشونت تماشاگران در کشورهای مختلف علل، شیوه‌ها و الگوهای متفاوتی دارد، لذا تدابیری هم که برای مقابله با این پدیده از سوی کشورها اندیشیده می‌شود، با یکدیگر متفاوت است.^{۱۳} به عنوان مثال فدراسیون ترکیه روش جدیدی را برای جلوگیری از خشونت و درگیری در بازی‌های فوتبال و ورزشگاه‌های محل برگزاری این

^{۱۰} ماده ۱۸۷ چنین اشعار می‌دارد: «هر کس در وسائل و تأسیسات مورد استفاده عمومی از قبیل شبکه‌های آب و فاضلاب، برق، نفت، گاز، پست و تلگراف و تلفن و مراکز فرکانس و ماکروویو (مخابرات) و رادیو و تلویزیون و متعلقات مربوط به آنها اعم از سد و کانال و انشعاب لوله کشی و نیروگاه‌های برقی و خطوط انتقال نیرو و مخابرات (کابل‌های هوایی یا زمینی با نوری) و دستگاه‌های تولید و توزیع و انتقال آنها که به هزینه یا سرمایه دولت یا با سرمایه مشترک دولت و بخش غیر دولتی یا توسط بخش خصوصی برای استفاده عمومی ایجاد شده و همچنین در علائم راهنمایی و رانندگی و سایر علائمی که به منظور حفظ جان اشخاص یا تأمین تأسیسات فوق یا شوارع و جاده‌ها نصب شده است، مرتکب تخریب یا ایجاد حریق یا از کار انداختن یا هر نوع خرابکاری دیگر شود بدون آنکه منظور او اخلال در نظم و امنیت عمومی باشد به حبس از سه تا ده سال محکوم خواهد شد. تبصره ۱ - در صورتی که اعمال مذکور به منظور اخلال در نظم و امنیت جامعه و مقابله با حکومت اسلامی باشد مجازات محارب را خواهد داشت. تبصره ۲ - مجازات شروع به جرائم فوق یک تا سه سال حبس است.»

^{۱۱} ماده ۱۷۷ چنین اشعار می‌دارد: «هرکس عمده اشیاء منقول یا غیر منقول متعلق به دیگری را تخریب نماید یا به هر نحو کلاً یا بعضاً تلف نماید و یا از کار اندازد به حبس از شش ماه تا سه سال محکوم خواهد شد.»

^{۱۲} ماده ۹۷۸ چنین اشعار می‌دارد: هرگاه جرائم مذکور در مواد (۹۷۹) و (۷۷) به وسیله مواد منفجره واقع شده باشد مجازات مرتکب دو تا پنج سال حبس است.

^{۱۳} در انگلیس پارلمان به پیشنهاد وزارت کشور و پلیس، قوانین سختگیرانه‌ای برای مقابله با هولیکانیسم و خشونت تماشاگران در فوتبال تصویب و برای اجرا به دولت ابلاغ کرده است که از آن جمله می‌توان قوانین ذیل را نام برد. «قانون امنیت زمین‌های ورزشی مصوب ۱۹۷۵» - «قانون رویدادهای ورزشی ۱۹۸۵» - «قانون مبارزه با بی‌نظمی عمومی در ورزش ۱۹۸۹» - «قانون امنیت آتش سوزی و امکان ورزشی ۱۹۸۷» - «قانون تماشاچیان فوتبال ۱۹۸۹» - «قانون جرایم فوتبال ۱۹۹۱» - «قانون ممنوعیت سفر هولیکانهای شناخته شده ۱۹۹۸» - «قانون مقابله با بی‌نظمی در فوتبال ۲۰۰۰»

بازیها وضع کرده است. در این مصوبه آن‌ها در ابتکاری جالب، در مورد تیم هایی که به هر دلیلی به بازی بدون حضور تماشاگر محکوم می‌شوند، به جای ممنوعیت کامل ورود تماشاگران، فقط جلوی ورود آقایان را به ورزشگاه می‌گیرند و در عوض به خانم ها و بچه ها اجازه حضور رایگان در محل برگزاری این بازی ها را دارند. لذا طبق قوانین جدیدی که به تصویب اتحادیه فوتبال ترکیه رسیده، فقط خانمها و بچه های زیر ۱۲ سال مجاز به حضور در بازی های تیم هایی هستند، که به دلیل بدرفتاری از حضور تماشاگران محروم شده اند.^{۱۴}

حال باید دید در کشور ما با توجه به اینکه تماشاگران نیز مطابق ماده ۳ آیین نامه انضباطی فدراسیون فوتبال، در دامنه شمول این مصوبه قرار دارند، چه تدابیری برای مقابله با خشونت تماشاگران اندیشیده شده است. با مرور مواد این مصوبه مشاهده می‌شود که در آیین نامه انضباطی برای خشونت تماشاگران دو نوع تنبیه در نظر گرفته شده است، برخی از این تنبیهات برای تماشاگرانی است که اغتشاش کرده و رفتار خشونت آمیز از او سر زده است که چنانچه شناسایی شود علیه او اجرا می‌شود و برخی دیگر مربوط به باشگاه و تیم است که به واسطه خشونت تماشاگران منتسب به آن‌ها تنبیهاتی برایشان در نظر گرفته شده است. لذا در این قسمت ابتدا تنبیهاتی که در آیین نامه انضباطی فدراسیون فوتبال برای تماشاگران و باشگاه ها در نظر گرفته شده است بیان می‌شود و سپس با بررسی این تنبیهات رویکرد آیین نامه برای مقابله با خشونت تماشاگران بیان خواهد شد.

۳-۱-۱ تنبیهات تماشاگران و باشگاهها

به طور کلی آیین نامه انضباطی فدراسیون فوتبال برخلاف قانون مجازات اسلامی برای تماشاگران به عنوان یک فرد و شخصی حقیقی هویتی قائل نشده است. چرا که همان طور که در ادامه بیان شده است، در بسیاری از موارد بدون توجه به تماشاگری که سبب بروز رفتار خشونت آمیز شده است، تنبیه خود را معطوف و متوجه باشگاه و شخص حقوقی کرده است.

۳-۱-۱-۱ تنبیهات مختص تماشاگران (اشخاص حقیقی)

تنها تنبیهی که می‌توان گفت کمیته انضباطی فدراسیون فوتبال می‌تواند برای خشونت تماشاگران اعمال کند، بند ۸ ماده ۲۲ آیین نامه است. این بند چنین اشعار می‌دارد: «در صورت حدوث هرگونه وقفه در روند مسابقه، در صورت شناسایی، فرد متخلف که منشاء ایجاد وقفه در جریان بازی گردیده است، به جریمه نقدی تا سیصد میلیون ریال محکوم خواهد شد. البته شایان ذکر است که ورود تماشاگران الزاما برای ارتکاب رفتار خشونت آمیز نیست بلکه در بسیاری موارد، برای ابراز علاقه به بازیکن محبوب می‌باشد. به نظر می‌رسد تنبیه در نظر گرفته شده در این بند، هیچ سنخیتی با مشخصات تماشاگران فوتبال ایران ندارد. چرا که همان طور که در مبحث اول از این فصل اشاره شد، با توجه به اینکه اکثر تماشاگرانی که برای تماشای فوتبال به ورزشگاه می‌آیند، کم سواد، مجرد، بیکار و جوان هستند،^{۱۵} لذا در نظر گرفتن چنین تنبیهی برای این قشر از جامعه، نشان از عدم احاطه بر موضوع و روشن نبودن مسأله برای مقنن دارد.

^{۱۴} به نقل از سایت: <http://www.asriran.com/fa/news> در تاریخ ۳۱ شهریور ۱۳۹۰. همچنین برای مطالعه در خصوص نحوه محکومیت هولیگان - های شناخته شده و قوانین

موجود برای مبارزه با هولیگانها در فوتبال انگلیس رجوع کنید به: (McArdle, ۲۰۰۰: ۷۱-۸۵)

^{۱۵} لازم به ذکر است که برخی از محققین که در تحقیقاتی خود به بررسی وضعیت خانوادگی، معیشت و میزان درآمد تماشاگران فوتبال پرداخته بودند، به این نتیجه رسیدند که تماشاگران فوتبال در ایران از لحاظ درآمدی در حد بسیار پایینی هستند و حتی والدین آنها نیز اغلب در مشاغل کم درآمد فعالیت دارند. برای مطالعه بیشتر در این زمینه رجوع کنید به (قاسمی و دیگران، ۱۳۸۸: ۱۸۶؛ محمد کاظمی و دیگران، ۱۳۸۶: ۱۰۴؛ پاکنژاد و درانی، ۱۳۹۰: ۱۲۵)

همچنین مورد دیگری که برای تنبیه تماشاگران کاربرد دارد بند ۸ از ماده ۲۰ آیین نامه انضباطی فدراسیون فوتبال است.^{۱۶} این بند که به محرومیت از ورود به ورزشگاه اشاره دارد، از جمله تنبیهاتی است که ذیل عناوین تنبیهات اشخاص حقیقی در ماده مذکور آمده است.^{۱۷} در ماده ۲۲ و ذیل بند ۳ اشاره شده است: «استفاده از پلاکارد و تابلو برای تحقیر حریفان و مقامات رسمی تیم ها، از یک تا شش جلسه بازی بدون تماشاگر را در پی خواهد داشت و هر تماشاگری که عامل و مباشر اصلی این موارد بوده و مورد شناسایی قرار گرفته باشد، تا دو سال از ورود به ورزشگاهها منع خواهد شد» مطابق این بند، تماشاگری که تخلفات مذکور را انجام دهد و مورد شناسایی قرار گیرد، به مدت دو سال ممنوع الورد به ورزشگاه خواهد شد. لازم به ذکر است که این تنبیه در نظر گرفته شده برای تماشاگران در ایران، با ایرادات جدی مواجه است. چرا که اولاً تماشاگران در کشور ما ساماندهی نشده اند و ثانیاً برای اخذ بلیط جهت حضور در ورزشگاه مدارک هویتی افراد بررسی نمی‌شود. لذا به نظر می‌رسد با توجه به ساختار فوتبال ایران، این تنبیه به هیچ وجه قابلیت اجرا پیدا نخواهد کرد.^{۱۸} مگر اینکه برای رفع این ایراد، فرد خاطی را ملزم کنیم که در مواقع برگزاری مسابقات فوتبال، خود را به محلی مشخص نظیر کلانتری محل معرفی کند و تا پایان مسابقه در آنجا حضور داشته باشد.

۳-۱-۲- تنبیهات مختص باشگاه‌ها (اشخاص حقوقی)

همان طور که در قسمت قبل اشاره شد، آیین نامه انضباطی فدراسیون فوتبال، برای مقابله با خشونت تماشاگران، توجه و تمرکز خود را بیشتر معطوف به اشخاص حقوقی کرده است و تنها در یک مورد برای فرد خاطی تنبیه در نظر گرفته است. این در حالی است که تنبیهاتی که برای اشخاص حقوقی در این آیین نامه پیش بینی شده است بسیار متنوع می‌باشد. ماده ۲۱ این مصوبه تنبیهاتی که برای اشخاص حقوقی قابل استفاده است را بیان کرده^{۱۹} که برخی از آن‌ها را برای مقابله با خشونت تماشاگران مورد استفاده قرار داده است که در ادامه به آن‌ها اشاره خواهد شد. بند ۵ از ماده ۲۲ آیین نامه یکی از موارد شایع از خشونت تماشاگران را اشاره کرده است. این بند اشعار می‌دارد: پرتاب اشیای متفرقه^{۲۰} با وسایل آتش‌زا و انفجاری در هنگام انجام مسابقه یا بین دو نیمه توسط تماشاگران یا عوامل هر تیم، در صورت احراز، موجب محکومیت باشگاه به پرداخت جریمه نقدی از پنج میلیون ریال تا هفتاد میلیون ریال خواهد بود. در این بند، برای تحقق تخلف، نیازی به احراز نتیجه ای خاص یا ورود ضرر نیست بلکه به صرف استفاده از اشیاء مذکور در این بند، قابل رسیدگی می‌باشد.

^{۱۶} این بند از آیین نامه بعید است ارتباطی با خشونت تماشاگران داشته باشد و تنها برای بیان رویکرد کلی مقنن برای مقابله با تخلفات تماشاگران ذکر شده است.

^{۱۷} محرومیت تماشاگر متعلق از ورود به ورزشگاه با تنبیهی که برای باشگاهها مبنی بر برگزاری مسابقه بدون حضور تماشاگر در نظر گرفته می‌شود، تفاوت زیادی دارد. چراکه تنبیه اول تنها در صورت شناسایی تماشاگر متخلف امکان پذیر است و جنبه شخصی و فردی دارد. اما در تنبیه دوم، در واقع به لحاظ عدم شناسایی تماشاگر متخلف، ناچاراً شخص حقوقی که تماشاگران منتسب به آن می‌باشند، تنبیه می‌شود.

^{۱۸} بدیهی است که ساماندهی تماشاگران در رشته فوتبال می‌تواند این تنبیه را به یکی از تنبیهات موثر در زمینه مقابله با خشونت تماشاگران تبدیل کند. چرا که در کشور انگلیس، سال‌هاست که از تنبیهاتی این چنین، استفاده می‌شود. به عنوان نمونه می‌توان از قانون «ممنوعیت سفر هولیگانهای شناخته شده» مصوب ۱۹۹۸ نام برد.

^{۱۹} تنبیهاتی که ماده ۲۱ آیین نامه انضباطی برای اشخاص حقوقی در نظر گرفته است عبارتند از: «تذکر کتبی؛ توبیخ شفاهی یا کتبی با درج در پرونده؛ جریمه نقدی تا مبلغ سیصد میلیون ریال؛ عدم اجازه نقل و انتقال؛ الزام به برگزاری مسابقه بدون حضور تماشاگر؛ الزام به برگزاری مسابقه در زمین بی طرف؛ محروم نمودن از انجام مسابقه در ورزشگاه خاص یا استادیوم خودی؛ کسر امتیاز؛ تغییر نتیجه مسابقات و بازنده نمودن با نتیجه سه بر صفر؛ اخراج از مسابقات؛ تنزل به دسته پایین تر حذف تیم از دوره مسابقات محروم نمودن از دوره مسابقات تکرار مسابقه الزام به استرداد جوایز (مدال، کاپ، وجه نقد)؛ سقوط تیم به رده پایین تر در صورتی که در تعهد باشگاهها، شرط سقوط پیش بینی شده باشد.»

^{۲۰} به نظر می‌رسد با توجه به فراین موجود در این بند، واژه محترقه در اینجا صحیح تر باشد.

همچنین بند ۶ از همین ماده مورد دیگری را بدین نحو بیان می کند: «پرتاب اشیاء توسط تماشاگران یا عوامل هر تیم که منتهی به آسیب داور و سایر مقامات رسمی با بازیکنان شود، در صورت احراز، موجب پرداخت جریمه نقدی از ده میلیون ریال تا دویست میلیون ریال خواهد بود و در صورت تکرار و عدم توجه به تذکرات ابلاغ شده، مستوجب محرومیت از انجام مسابقه در زمین خودی و یا محرومیت از حضور تماشاگر و یا کاهش امتیاز خواهد شد.» این بند از ماده ۲۲ برخلاف بند قبل نیاز به تحقق نتیجه ای خاص دارد و به نوعی تحقق آن، مقید به نتیجه مذکور در این بند شده است. در این بند ترتیب شدت تنبیهات در نظر گرفته شده برای اشخاص حقوقی، نیز ملاحظه می شود.

بند ۷ از ماده ۲۲ این آیین نامه نیز نمونه دیگری از خشونت تماشاگران را مورد حکم قرار داده است و اشعار می دارد: هجوم هواداران منتسب به هر تیم به داخل ورزشگاه در زمان برگزاری مسابقه که موجب قطع مسابقه توسط داور شود، در صورت احراز، علاوه بر بازنده کردن تیم مربوطه (با نتیجه سه بر صفر و در صورتی که هنگام قطع مسابقه، نتیجه تیم مقابل بهتر از این بوده باشد با همان نتیجه برنده اعلام شده و علاوه بر این محکومیت تیم یا باشگاه مورد نظر را به پرداخت جریمه نقدی از ده میلیون تا یکصد میلیون ریال در پی خواهد داشت.» در این بند نیز مجددا شاهد توسعه مسئولیت شخص حقوقی برای اعمال تماشاگران هستیم که حتی بدون اشاره به اینکه، تماشاگر خاطی شناسایی بشود یا نه، تنبیه را صرفا برای شخص حقوقی در نظر گرفته است.

۲-۳ راهکار آیین نامه برای مقابله با خشونت تماشاگران

آیین نامه انضباطی فدراسیون فوتبال در زمینه خشونت تماشاگران از دو راهکار عمده استفاده کرده است که در ادامه بیان خواهد شد.

۱-۲-۳ توسعه مسئولیت اشخاص حقوقی

همان گونه که در قسمت قبل بیان شد رویکرد اتخاذ شده در آیین نامه انضباطی فدراسیون فوتبال برای مقابله با خشونت تماشاگران، میثتی عدم توجه به مسئولیت کیفری تماشاگران به عنوان اشخاص حقیقی و توسعه مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی می باشد. در این زمینه به نظر می رسد، شایسته تر آن بود که در هر مورد، تنبیه شخص حقوقی منوط به عدم شناسایی شخص حقیقی می شد با حداقل در صورت شناسایی متخلف، برای شخص حقوقی تخفیف بیشتری قائل می شدند. اهمیت این امر وقتی بیشتر حس می شود که بگوییم با توجه به عدم سازماندهی تماشاگران تیم های فرض حضور تماشاگری از یک تیم در بین تماشاگران تیم رقیب، اصلا بعید نیست که یک تماشاگر برای ضربه زدن به تیم رقیب، در پوشش تماشاگران آنها قرار گرفته و به اغتشاش سکوهای منتسب به آنها بپردازد و از این طریق موجب تنبیه و یا حتی کسر امتیاز از تیم رقیب شود. لذا از این حیث ایراد جدی به رویکرد مقنن در این مصوبه وارد است. لازم است، کمیته فرهنگی هر باشگاه نسبت به ساماندهی و کنترل و نظم بخشی هواداران خود در سکوهای ورزشگاهها عنایت بیشتری کنند تا در صورت بروز رفتارهای مغایر با قانون از سوی هواداران، تا از این موضوع متضرر نشوند.

البته به نظر می رسد، این ایراد تنها در مورد برخی از تخلفات تماشاگران نظیر پرتاب اشیاء صادق است چراکه با توجه به ماهیت عمل ارتکاب آن توسط یک نفر وجود دارد ولی در خصوص شعارهای غیر اخلاقی و فحاشی تماشاگران، برای باشگاه ها این توجیه که در بین طرفداران ما افراد نفوذی بوده اند و قصد اضرار به باشگاه را داشته اند به دو دلیل مسموع

نخواهد بود چراکه: اولاً آنچه که در ورزشگاه‌ها شنیده و دیده می‌شود و حتی توسط رسانه‌ها رصد و منعکس می‌شود، بیشتر انعکاس رفتار جمعی و گروهی و گاهی حتی رفتار کل تماشاگران یک تیم است و انتساب این رفتارهای بارز و جمعی به عوامل نفوذی که قطعاً عده‌ای محدود هم خواهند بود منطقی به نظر نمی‌رسد. ثانیاً با وجود استقرار تعداد قابل توجه سردسته‌های مشوقین (لیدر) هر باشگاه در بین تماشاگران آن باشگاه، انتظار می‌رود هرگونه رفتار غیرعادی یک یا چند نفر تماشاگر نما و یا مثلاً عوامل نفوذی نیز با تدابیر قانونی و با همکاری عوامل محترم انتظامی مستقر در ورزشگاه کنترل شود.

۳-۲-۲ توسل بیش‌ازحد بر جریمه نقدی

از ایراد مطرح شده در فوق که بگذریم، در زمینه نوع تنبیه و مجازات در نظر گرفته شده برای خشونت تماشاگران نیز، این مصوبه به لحاظ تکیه بیش‌ازحد بر جریمه نقدی ایراد اساسی دارد. چرا که با بررسی آراء صادره از کمیته انضباطی فدراسیون فوتبال مشاهده می‌شود که اگرچه از مجموع آراء صادره در کمیته انضباطی فدراسیون فوتبال، تخلفات تماشاگران در رقابت‌ها فوتبال، بیشترین تعداد آراء را به خود اختصاص داده است. اما مهمترین راهکار و حربه‌ای که این کمیته برای مقابله با خشونت تماشاگران از آن استفاده می‌کند، همانطور که در قسمت قبل اشاره شد، جریمه نقدی می‌باشد (صادقی پور و دیگران، ۱۳۸۹: ۷۷).

این موضوع در حال حاضر به حدی در آراء کمیته انضباطی فدراسیون فوتبال مشهود است که به جرأت می‌توان گفت این کمیته در تأمین هزینه‌های فدراسیون، همانند یک اسپانسر^{۲۱} عمل می‌کند. چرا که اگر میزان جریمه‌های نقدی این کمیته را در دوره‌ای مشخص، حساب کنیم در می‌یابیم که فدراسیون فوتبال از طریق جریمه‌های نقدی کمیته انضباطی می‌تواند بخش گسترده‌ای از مشکلات مالی خود را جبران کند بدون این که در دسر چگونگی تأمین بودجه را احساس کند. به عنوان نمونه در واپسین روزهای سال ۱۳۹۱ کمیته انضباطی فدراسیون فوتبال، در فهرستی، نام تیم‌های بدهکار را اعلام کرد و به آن‌ها اخطار داد که در صورت عدم پرداخت مبالغ مشخص شده، از حضور در فصل آینده رقابتها، محروم خواهند شد. این فهرست در شرایطی منتشر شد که با حسابی سرانگشتی می‌توان به رقمی دست یافت که فدراسیون فوتبال و کمیته انضباطی، از بی‌اخلاقی‌های فوتبال که عمدتاً ناشی از خشونت تماشاگران است مبلغی نزدیک سیزده میلیارد تومان درآمد کسب می‌کند.^{۲۲}

در این زمینه کمیته انضباطی فدراسیون فوتبال نباید محلی برای درآمدزایی فدراسیون فوتبال باشد. چراکه اتکای بیش‌ازحد رکن قضایی فدراسیون فوتبال به جریمه‌های نقدی، این اطمینان خاطر را برای متخلفان فوتبال ایران به وجود آورد که با توجه به ارقام نجومی سرمایه باشگاه‌ها، آن‌ها می‌توانند دست به هر کاری بزنند و در نهایت جریمه آن را پرداخت کنند. این در حالی است که جریمه‌های نقدی تنها در مواردی خاص کارایی دارند و اگر این نوع جریمه، جایگزین جریمه‌های دیگر شود، بدون شک کسی دیگر از سرپیچی قانون واهمه‌ای ندارد و هر اقدام غیرقانونی و ناپهنجاری را انجام می‌دهد. حال با توجه به اینکه امروزه جریمه‌هایی که این کمیته برای خشونت تماشاگران در نظر می‌گیرد، به هیچ وجه نتوانسته در کاهش این

^{۲۱} با توجه به اینکه این واژه امروزه بسیار متداول و مرسوم است نگارنده از این واژه استفاده کرده است. منظور از واژه «اسپانسر» همان حامی مالی است

^{۲۲} لازم به ذکر است که این رقم تنها مربوط به بدهی باشگاه‌ها است و مسلماً مبلغ کلی جریمه‌ها بیش از این خواهد بود. این جریمه‌ها مربوط به ۴۰۶ مورد بی‌اخلاقی است که به ۲۹ تیم

مختلف تعلق گرفته است. برای مشاهده این ارقام به آدرس اینترنتی ذیل مراجعه کنید: تاریخ انتشار: ۱۳ اسفند ۱۳۹۱

<http://www.tabnak.ir/fa/news/306343>

نابهنجاری کارآمد باشد، لذا قصد داریم در مبحث آتی چالش‌هایی که حقوق جزا برای مقابله با خشونت تماشاگران و توسل به راهکارهای دیگر، با آن مواجه است را بیان کند.

۴. چالش‌های سیاست کیفری برای مقابله با خشونت تماشاگران

در قسمت قبل به راهبردهایی که در حقوق جزا و آیین نامه انضباطی فدراسیون فوتبال برای مقابله با خشونت تماشاگران پیشبینی شده بود، اشاره شد و ایرادات سیاست کیفری اتخاذی مقنن در قبال خشونت تماشاگران نیز بیان شد. عناوین مجرمانه‌ای که در مبحث قبل با افعال خشونت‌آمیز تماشاگران، تطبیق دادیم، در اغلب مورد استفاده قرار نمی‌گیرد و تنها به تنبیهاتی که کمیته انضباطی فدراسیون فوتبال برای تماشاگران و باشگاه‌ها در نظر می‌گیرد، اکتفا می‌شود. اما به راستی چه چالش‌ها و موانعی وجود دارد که علیرغم مسلم و محقق بودن برخی جرائم به واسطه خشونت تماشاگران، مانع از آن می‌شود که حقوق کیفری، همانند سایر جرائم ارتكابی در جامعه، با خشونت تماشاگران برخورد کند.

۴-۱ چالش‌های مقابله با رفتار جمعی تماشاگران

رفتار جمعی به فعالیتی اجتماعی اطلاق می‌شود که تحت شرایط زودگذر و بدون ساختار رخ می‌دهد. رفتار جمعی غالباً عاطفی، غیرقابل پیش‌بینی و اتفاقی است که معمولاً خارج از محدوده فعالیت‌های اجتماعی به وقوع می‌پیوندد. «جماعت» به گرد آمدن موقتی افرادی اطلاق می‌شود که دارای مقصد یا علاقه مشترکی هستند و از لحاظ فیزیکی در تماس با هم هستند (ستوده، ۱۳۸۱: ۱۰۸-۱۱۲). رفتار افرادی که در یک جماعت حاضر هستند معمولاً دارای ویژگی‌هایی است که هریک از این ویژگی‌ها باعث می‌شود حقوق جزا برای مقابله با خشونت تماشاگران که نمونه بارزی از رفتار جمعی است با مشکل مواجه باشد.

اولین ویژگی رفتار تماشاگران، حالت غیرشخصی رفتار افراد حاضر در ورزشگاه است. وقتی شخصی به جماعت می‌پیوندد، هویتش تحت الشعاع همین جماعت قرار می‌گیرد و در جماعت مستغرق می‌شود. استغراق شخص در جماعت چنان او را از خود بیخود می‌کند، که موقتاً از مقتضیات خصوصی خود غافل می‌شود. این فرآیند لزوماً نتیجه تصمیم خود فرد نیست، بلکه اقتضای طبیعت جماعت است (کوئن، ۱۳۸۷: ۳۸۶). حالات غیرشخصی افراد در جمع باعث فردیت زدایی «از فرد می‌شود. لذا افراد وقتی در یک جماعت معترض قرار می‌گیرند، کنترل رفتار خود را از دست می‌دهند و در نتیجه آن، رفتارهای خشن و غیرقابل کنترل از آن‌ها سر می‌زند. این رفتار زمانی شدیدتر و بیشتر بروز می‌کنند که به سبب تراکم زیاد جمعیت معترضان، امکان گمنامی بیشتر باشد (شریفی، ۱۳۸۸: ۱۸-۱۹). پس می‌توان گفت یکی از مهمترین چالش‌ها و مشکلاتی که حقوق جزا برای مقابله با خشونت تماشاگران با آن مواجه است این است که تجمع انبوه جمعیت تماشاگران از مناطق و بعضاً شهرهای مختلف که یکدیگر را نمی‌شناسد، اهرم‌های درونی کنترل و نظارت بر رفتار را تضعیف می‌کند. این گم‌شدگی در میان سایر تماشاگران، به فرد اجازه می‌دهد تمایلات فروخورده هنجارشکنانه خود را بروز داده و دست به هر کاری از جمله خشونت و تخریب اموال و امکانات عمومی بزند.

دومین ویژگی رفتار افراد در جمع نیز این است که افراد در جمع احساس گمنامی و ناشناسی می‌کنند.^{۲۳} هنگامی که فرد خود را جزئی از یک گروه بزرگتر می‌بیند که در آن رفتار شخصی اش چشمگیر نیست، پاسخهای عاطفی اش بیشتر از قید و بند رها می‌شود. اعضای جماعت احساس می‌کنند که در بین بیگانگان گم شده‌اند؛ ناشناسی به آن‌ها این امکان را می‌دهد که آزادانه تر و بی پروا تر از مواقع عادی رفتار کنند.^{۲۴} از این رو از گمنامی و ناشناسی خود در میان جمع سوء استفاده کرده و همه بار گناه اعمالشان را به دوش دیگران و جمع می‌اندازند.^{۲۵} (ستوده، ۱۳۸۱: ۱۱۶-۱۱۵). در واقع می‌توان گفت «تسهیل اجتماعی» رفتار افراد در جمع نیز مشکل دیگری است که حقوق جزا را برای مقابله با خشونت تماشاگران با چالش مواجه کرده است. روان‌شناسان اجتماعی واکنش‌های شدید و پرخاشگرانه افراد در تجمعات اعتراض آمیز و علت اصلی شدت یافتن کنش‌های افراد در جمع را به اصل تسهیل اجتماعی نسبت می‌دهند. طبق این اصل حضور دیگران موجب تسهیل عملکرد و تشدید کنش‌های تک تک افراد می‌شود. حضور در جمع و دیگران را ناظر و تماشاچی رفتار خود دیدن، هر یک از کنشگران را برای بروز کنش‌های جمعی شدیدتر برمی‌انگیزد (شریفی، ۱۳۸۸: ۲۱-۲۲). در واقع به نظر می‌رسد افرادی که در ورزشگاه به اعمال خشونت آمیز متوسل می‌شوند، وقتی خود را در میان عده‌ای دیگر می‌بینند، احساس می‌کنند که در شرایط بحرانی، دیگران از آنان حمایت می‌کنند، لذا احساس ایمنی آنان فزونی می‌یابد و به راحتی مرتکب اعمال خشونت آمیز می‌شوند.^{۲۶}

سومین ویژگی تلقین پذیری بالای افراد در جمع است. اعضای جماعت به دلیل فقدان رهبری تثبیت شده، بیشتر براساس تلقین عمل می‌کنند.^{۲۷} در این راستا مشکلی که حقوق جزا برای مقابله با خشونت تماشاگران با آن مواجه است به اصل «سرایت اجتماعی» در رفتار جمعی برمی‌گردد. مطابق این اصل مهمترین دلیل نقض هنجارهای اجتماعی توسط جماعت معترض، عامل سرایت است؛ زیرا وقتی یک یا چند نفر از معترضان، به صورت تکانه‌ای با آگاهانه هنجاری را نقض می‌کنند، برای مثال یک مأمور انتظامی را مورد یورش قرار می‌دهند یا شیشه یک ساختمان دولتی را آماج حمله قرار می‌دهند، دیگران نیز نیندیشیده و خودانگیخته با آنان «همنوایی» می‌کنند. گویی، هنجارشکنی به یکباره به هنجار تبدیل می‌شود.^{۲۸} در واقع می‌توان گفت صرف حضور جمع، افراد را ترغیب به اندیشه و عمل یکسان می‌سازد؛ زیرا ذهن گروهی از افراد، که در یک فرایند جمعی اعتراض آمیز گرد آمده‌اند، برانگیخته می‌شود و واکنش‌های عاطفی^{۲۹} و هیجانی از شخصی به شخص دیگر سرایت می‌کند؛ درست همان گونه که ویروس از شخصی به شخص دیگر سرایت می‌کند و به یکباره یک بیماری اپیدمی پدید می‌آید، ویروس خشونت و مخالفت ورزی شدید نیز به یکباره در بین گروهی از افراد شیوع پیدا می‌کند (شریفی، ۱۳۸۸: ۱۹).

^{۲۳} در زمینه خشونت تماشاگران فوتبال مطالعات زیادی صورت گرفته که نشان می‌دهد که احساس ناشناخته بودن و گمنامی بر اثر تغییر لباس، رفتارهای خشونت آمیز تماشاگران را بر می‌انگیزد و تشدید می‌کند. به عنوان نمونه در یک مورد مشاهده شد که افرادی که با لباس‌های ناشناس وارد ورزشگاه شدند به مراتب بیش از حالتی که با لباس خودشان در حالی که اسامی آنها روی لباسشان نوشته شده بود، پرخاشگری از خود نشان دادند (بدر و دیگران، ۱۳۸۶: ۳۳۳).

^{۲۴} در واقع به نظر می‌رسد هم‌رنگی با جماعت یکی از چالش‌هایی است که حقوق جزا برای مقابله با خشونت تماشاگران با آن مواجه است. ضرب المثل خواهی نشوی رسوا، هم‌رنگ جماعت شو» نیز به همین موضوع اشاره دارد. توزیع مسئولیت نیز از مفاهیمی است که به این موضوع اشاره دارد. برای مطالعه بیشتر در این زمینه رجوع کنید به: (مترضی، ۱۳۸۹: ۱۵).

^{۲۵} در این زمینه برخی معتقدند در جماعت احساس مسئولیت شخص به دلیل گمنامی پایین می‌آید. و بعد از خرابکاری جمعی همه بار گناه و مسئولیت را به دوش جماعت می‌نهند. آنان معمولاً به سادگی پشت حجاب گمنامی پنهان می‌شوند و ادعا می‌کنند که گناه از آنان نبوده است و خود را از ارتکاب هر گونه جرمی مبرا می‌کنند (کونن، ۱۳۸۷: ۳۸۵).

^{۲۶} در این راستا مفهوم «هیستری جمعی یا جنون جمعی» نیز از مفاهیم مشابهی است که به موقعیتی اطلاق می‌شود که در آن، مردم خویشنداری خود را از دست می‌دهند و به شیوه‌ای برانگیخته و نامعقول رفتار می‌کنند. آنها در هنگام وحشت زدگی همدیگر را تحریک به وحشت بیشتری می‌کنند (ستوده، ۱۳۸۱: ۱۲۱).

^{۲۷} تلقین فرآیندی است که فرد با آن، وسیله رفتار می‌شود. به یک محرک پاسخهایی بدهد، بدون آنکه کنترل سنجیده‌ای بر ماهیت پاسخ به عمل آورد. تمایل به پاسخ دادن به محرک بدون آنکه فرد جوانب امر را بسنجد تلقین پذیری نامیده می‌شود (ستوده، ۱۳۸۱: ۱۹۳).

^{۲۸} برای مطالعه بیشتر در خصوص مفهوم همنوایی، هم‌رنگی و اقسام آن رجوع کنید به: (لطفی، ۱۳۸۱: ۱۰۹ - ۱۱۹۸ ارونسون، ۱۳۸۲: ۵۳؛ احمدی، ۱۳۸۲: ۹۳).

^{۲۹} Affective Reaction

۴-۲ اهمیت و کارکردهای مثبت تماشاگران

همان طور که اشاره شد در حال حاضر اهمیت حضور تماشاگران و تأثیرات مثبت آن‌ها در رقابت‌های ورزشی برای همگان آشکار شده است و تماشاگران جزء یکی از ارکان اصلی ورزش محسوب می‌شوند. بدون شک تماشاگران بیشمار رشته ورزشی فوتبال یکی از مهمترین عوامل رشد و توسعه این رشته ورزشی محسوب می‌شود. اهمیت این موضوع به حدی است که از تماشاگران فوتبال به عنوان یار دوازدهم تیمها یاد می‌شود^{۳۰} و همواره مربیان و بازیکنان در مصاحبه‌های قبل از بازی خود، از طرفداران خود می‌خواهند برای تشویق تیم محبوب خود به ورزشگاه بیایند، بعد از انجام مسابقه نیز چنانچه پیروز از زمین خارج شوند، موفقیت را مدیون تماشاگران می‌دانند و آنرا به طرفداران خود تقدیم می‌کنند و چنانچه بازنده از زمین خارج شوند از تماشاگران عذرخواهی کرده و برای جبران آن، به تماشاگران امید می‌دهند. لازم به ذکر است در مواردی هم که این نهاد قضایی حکم به برگزاری بازی بدون تماشاگر و محرومیت تماشاگران از حضور در ورزشگاه می‌دهد،^{۳۱} بعضاً آنرا به صورت تعلیقی صادر می‌کند. به نظر می‌رسد این نوع تصمیم کمیته انضباطی را مبتنی بر رعایت مصلحت می‌داند. این امر در خصوص تیم‌های پرطرفداری همچون پرسپولیس، استقلال و ... بیشتر به چشم می‌خورد و استفاده از محرومیت تماشاگران به عنوان آخرین حربه در نظر گرفته می‌شود.

به طور کلی کارکردهای مثبتی که برای حضور تماشاگران در ورزش برشمردیم، مانع از آن خواهد شد که بتوان هر برخوردی را برای مقابله با خشونت تماشاگران در نظر گرفت. پس بدیهی است تنبیه و مجازات تماشاگران یک رشته ورزشی، نیازمند تدابیر و سازوکارهای خاص می‌باشد و توسل به قانون مجازات اسلامی برای مقابله با خشونت تماشاگران، با توجه به اینکه تماشاگرانی که برای تماشای یک رشته ورزشی، به ورزشگاه می‌آیند و سرمایه‌های اصلی ورزش محسوب می‌شوند، کارچندان سنجیده‌ای به نظر نمی‌رسد و به نوعی با اهداف کلی ورزش منافات دارد. لذا می‌توان گفت اهمیت حضور تماشاگران در ورزشگاه‌ها باعث شده است که حتی کمیته انضباطی فدراسیون فوتبال نیز، همان طور که در مبحث قبل اشاره شد، برای مقابله با خشونت تماشاگران، از تمامی راهکارهای ممکن استفاده نکند و در بسیاری از موارد به جریمه نقدی باشگاه اکتفا شود. البته برای تحمیل مسئولیت اعمال تماشاگران بر باشگاهها نیز نیازمند سازو کار و ساختار خاص می‌باشیم. در حال حاضر با وضعیت فعلی ورزشگاه‌های ایران، انتساب تماشاگران به یک باشگاه تنها بر اساس محل قرار گرفتن تماشاگران تعیین می‌شود که درست نمی‌باشد. چراکه همان طور که اشاره شد امکان حضور فردی در میان تماشاگران تیم مقابل و ایجاد اغتشاش، اصلاً فرض بعیدی به نظر نمی‌رسد.

۴-۳ مشخصات مرتکبان خشونت

در بیان ویژگی‌ها و مشخصات تماشاگران فوتبال بیان شد که اکثر کسانی که برای مشاهده یک مسابقه فوتبال به ورزشگاه می‌آیند را اشخاصی تشکیل می‌دهند که این افراد دارای شاخص‌هایی هستند. مجرد بودن، نوجوان و محصل بودن، بیکاری و درآمد پایین از جمله مشخصات بارزی است که وضعیت بیشتر تماشاگران فوتبال ایران را نشان می‌دهد. این ویژگی‌ها

^{۳۰} بخشی از تلاش زیاد کشورها برای بدست آوردن میزبانی جام جهانی نیز به همین موضوع بر می‌گردد.

^{۳۱} در زمینه مقابله با خشونت تماشاگران برخی معتقدند محرومیت از بازی راهکاری مؤثر و کارآمد در پیشگیری از رفتارهای ضد ورزشی و مسائل انضباطی می‌باشد (Morris, ۲۰۰۳: ۲-۶).
 (et al) با این حال برخی محرومیت را عامل تحریک بازیکنان جوان و حتی تماشاگران در بروز رفتارهای ناهنجار و ناشایست می‌دانند (Crabbe, ۲۰۰۰: ۳۸).

مخصوصاً سن تماشاگران حاضر در ورزشگاه باعث شده است دست مقنن در به کارگیری تنبیهات مختلف بیشتر بسته باشد، چراکه مسلماً استفاده از تمامی ابزارهای ممکن برای مقابله با خشونت افرادی با این ویژگی‌ها امکان‌پذیر نیست. به نظر می‌رسد که یکی از مهمترین عواملی که باعث شده است سیاست کیفری مقنن برای مقابله با خشونت تماشاگران کارآمدی لازم را نداشته باشد، عدم توجه مقنن به همین موضوع است. این امر باعث شده است سیاست کیفری اتخاذ شده در آیین نامه انضباطی فدراسیون فوتبال، برای مقابله با خشونت تماشاگران به عنوان شخص حقیقی، به واسطه عدم توجه به این ویژگی‌ها، به سیاستی متروک و غیرقابل استفاده تبدیل شده است. ایراد جدی وارده به سیاست کیفری اتخاذی مقنن برای مقابله با خشونت تماشاگران در ورزشگاه، در نظر گرفتن جریمه نقدی سنگین برای افرادی با مشخصاتی که ذکر شد، می‌باشد که به هیچ وجه نمی‌تواند کارآمدی لازم را داشته باشد.^{۳۲} به عبارت دیگر سیاست کیفری کارآمد در زمینه مقابله با خشونت تماشاگران می‌بایست، متناسب با مشخصات و ویژگی‌های تماشاگران باشد. همچنین لازم به ذکر است با توجه به عدم تبعیت الگوهای خشونت تماشاگران در کشورهای مختلف، باید بیش از هر چیز بر مطالعات بومی تکیه کرد.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادات

با نگاهی گذرا بر قوانین کیفری ایران از قبل از انقلاب تا قانون ۱۳۹۲ مشاهده میشود که خشونت در ورزش هیچگاه به عنوان یک دغدغه در نظر مقنن جلوه نکرده است. مقنن در قبل از انقلاب با اختصاص دادن یک بند از یک ماده به عملیات ورزشی و حوادث ناشی از آن، در صورتی که حوادث ناشی از اعمال ورزشی در پی نقض قوانین آن ورزش نبوده باشد، آنگ جرم بودن را از آن عمل برداشته است و از مجازات معاف کرده است. از آنجا که مقنن بعد از انقلاب نیز، اشراف کامل بر ویژگی‌های اعمال خشونت آمیز واقعه در حوزه ورزش نداشته است، نهایتاً با اضافه کردن یک شرط دیگر (عدم مغایرت قوانین ورزشی با شرع)، حوادث ناشی از عملیات ورزشی خشن را جرم محسوب نکرده است. این رویکرد ناقص و مبهم مقنن در عمل باعث شده است، ورزشکاران و تماشاگران با تفسیری موسع و البته نادرست از این مقرر بر این تصور باشند که اعمال خشونت بار آنها در فعالیتهای ورزشی، به واسطه اینکه در محیط ورزشی انجام میشود، نهایتاً تنبیهات انضباطی ساده‌ای توسط هیأتها و فدراسیونها را در پی خواهد داشت. حال آنکه بدیهی است که تمامی اعمال خشونت آمیز ورزشکاران و تماشاگران، نمیتواند مشمول حمایت مقنن از اعمال ورزشی قرار گیرد.

سیاست کیفری ایران در قبال خشونت‌های ورزشی؛ سیاستی مبهم و چند وجهی است که مبتنی بر تسامح، اغماض نگری و مصلحت اندیشی میباشد. حقوق جزا با توجه به محدودیتهای و موانعی که برای مقابله با خشونت ورزشکاران و تماشاگران با آن مواجه است، نمیتواند متوسل به کیفرهای سرکوبگرانه و سختگیرانه شود. مهمترین ابزاری که کمیته انضباطی فدراسیون فوتبال برای مقابله با خشونت بکار میگیرد، جریمه نقدی و محرومیت میباشد. به نظر می‌رسد با توجه به اینکه خشونت ورزشی انواع مختلفی دارد و تنها برخی از آنها غیرمجاز هستند، لذا ابتدا باید شناخت دقیقی نسبت به هر یک از افعال خشن در حوزه ورزش پیدا کرد، سپس برای مقابله با این پدیده نابهنجار، سیاست کیفری خاص و متناسب با ویژگیهای فضای ارتکاب جرم اتخاذ شود.

آنچه به نظر می‌رسد به عنوان پیشنهادات کلی میتواند در این زمینه ارائه شود بدین شرح است:

^{۳۲} بند ۸ ماده ۲۲ آیین نامه انضباطی فدراسیون فوتبال اشعار می‌دارد: در صورت حدوث هرگونه وقفه در روند مسابقه، در صورت شناسایی، فرد متخلف منشاء ایجاد وقفه در جریان بازی گردیده است، به جریمه نقدی تا سیصد میلیون ریال محکوم خواهد شد.

به نظر میرسد یکی از مهمترین عللی که باعث شده است قانون مجازات اسلامی در زمینه خشونت ورزشی کارآمدی لازم را نداشته باشد، عدم توجه مقنن به اصل گروهی بودن قانونگذاری است. امروزه با توجه به پیچیدگی روابط اجتماعی، تأثیر و تأثر حقوق با دیگر امور از جمله سیاست، اقتصاد، جامعه شناسی و روانشناسی؛ لزوم احاطه همه جانبه بر تمام شئون مملکتی و دهها نکته دیگر، همگی ایجاب میکنند که وضع قانون را به دست گروهی متخصص بسپاریم. برای وضع قانونی که در خصوص امری خاص است مسلماً باید افرادی از آن حوزه نظرات خود را بیان کنند و تمام جوانب امر سنجیده شود تا از هر لحاظ جامع و مانع باشد. بدیهی است چنانچه بدون توجه به این مهم، مقرراتی برای مقابله با آن وضع شود، کارایی لازم را نخواهد داشت و به نتایج مدّ نظر منتهی نمیشود. مروری بر قوانین کیفری ایران از قبل از انقلاب تا قانون اخیرالتصویب ۱۳۹۲ حاکی از آن است که مقنن اشراف کامل بر ویژگی های جرائم واقعه در حوزه ورزش نداشته است. حال با توجه به اینکه فرایند تقنین، از دو مرحله تشکیل میشود. (مرحله اول، یافتن قاعده مناسب که به آن قانونگذاری میگویند و مرحله دوم، دستیابی به قالب مناسب برای آن قاعده مناسب پیدا شده است که به این مرحله قانون نگاری گفته میشود.) به نظر می رسد قانونگذاری در قلمرو ورزش را باید به گروهی متخصص واگذار کنیم یا حداقل برای وضع قانون از افراد صاحب نظر در این حوزه (نظیر مربیان، پیشکسوتان، روانشناسان ورزشی و...) استفاده شود و تنها قانون نگاری توسط حقوقدانان صورت گیرد.

در همین راستا پیشنهاد دیگر، به مرحله رسیدگی به جرایم ورزشی برمیگردد. در این زمینه باید گفت اگرچه در حال حاضر جرائم مرتبط با امور ورزشی در دادسرای ناحیه ۲۳ تهران «دادسرای ویژه رسیدگی به جرایم دارویی، پزشکی و ورزشی» رسیدگی شده است، (به عنوان مثال این دادسرا سابقه رسیدگی به چند پرونده مهم ورزشی از جمله پرونده کشته شدن چند تماشاگر در فروردین ۳۳ در ورزشگاه آزادی را در کارنامه دارد.) اما آنچه مسلم مینماید این است در سالهای اخیر رشد و توسعه جرائم ارتكابی در حوزه ورزش همانند رشد ورزش، چشمگیرتر و ملموستر از سالهای گذشته بوده است، به گونه ای که میتوان گفت حوادث ورزشی و حتی حاشیه های داغ ورزش، بعضاً پُررنگتر از اصل آن بوده است. لذا به نظر می رسد اتخاذ سیاست کیفری توسط افراد متخصص به تنهایی نمیتواند مشکلاتی که در این حوزه وجود دارد را از بین ببرد و نیاز است به جرائم ارتكابی این حوزه نیز در دادسرا و دادگاه ویژه رسیدگی شود. چراکه همان طور که در بحث قانونگذاری و تدوین قوانین نیاز است شرایط و عوامل زیادی در نظر گرفته شود، رسیدگی به جرائم و تخلفات ورزشی نیز نیازمند سازوکار خاص میباشد. این موضوع باعث شده است که اهمیت تشکیل دادگاهها و دادسراهای ویژه جرائم ورزشی به یک ضرورت تبدیل شود و زمان آن رسیده است که توجه جدیتری به مقوله جرائم ورزشی شود.

پیشنهاد کلی دیگری که نگارنده برای مقابله با خشونت ورزشی دارد و لازم است مورد توجه قرار گیرد این است که یک راهبرد کارآمد و موفق برای مقابله با خشونت در ورزش الزاماً نباید حتماً رنگ و لعاب کیفری و سرکوبگرانه داشته باشد، نکته ای که متأسفانه در قانونگذاریها و سیاستهای کیفری تاکنون مغفول مانده و به شدت مورد بی مهری قرار گرفته است. حال آنکه با استفاده از کلاسهای کنترل و مدیریت خشم و دیگر تدابیر پیشگیرانه میتوان بسیاری خشونتهای غیرمجاز در ورزش را به حداقل رساند. استفاده از روانشناسان ورزشی در کادر فنی تیمها عاملی است که میتواند در زمینه جلوگیری از بسیاری از خشونتها مؤثر باشد. چراکه فضای ورزشگاهها و جو حاکم بر رقابت های ورزشی بزرگ بعضاً بازیکنان و تماشاگران را در وضعیتی قرار میدهد که اگر نتوان از آن تعبیر به اجبار در رفتار خشونت آمیز کرد یقیناً آنرا میتوان نوعی ترغیب و تشویق میتوان قلمداد کرد.

همچنین فراهم آوردن امکان بازبینی حوادث بحشرانگیز در رقابتهای حساس ورزشی یکی از مهمترین تدابیری است که میتواند منجر به کاهش شدید خشونت در رشته فوتبال شود. چراکه هر چقدر هم که داور در حرفه خود حاذق و با تجربه باشد باز هم امکان اشتباه و تصمیم نادرست فرضی محال نیست. اشتباهات دآوری امری است که علیرغم اینکه همگان اذعان دارند که غیرقابل اجتناب است و به عنوان جزئی از بازی باید تلقی شود، اما در صحنه رقابت واقعی این فرض نادیده گرفته میشود و پس از تصمیم داور معمولاً یکی از طرفین معترض است و مراتب اعتراض خود را بسته به حساسیت تصمیم به شیوه های مختلف ابراز میدارند. داوران در رشته ورزشی فوتبال، برخلاف بسیاری از رشته ها نظیر کشتی امکان بازبینی فیلم را ندارند و باید در کسری از ثانیه تصمیم خود را اتخاذ کند. همین موضوع باعث شده است بازیکنان و تماشاگرانی که تصمیم داور را ناعادلانه میپندارند، برای نشان دادن مراتب اعتراض خود به خشونت روی آورند چون میدانند پس از صدای سوت داور، امکان تجدیدنظر در تصمیم وجود ندارد. بهبود تسهیلات رفاهی برای تماشاگران نیز پیشنهاد دیگری است که به طور غیرمستقیم موجب کاهش خشونت در ورزش خصوصاً در بین تماشاگران میشود. چراکه اگر برخی از اتفاقاتی که پس از مسابقات فوتبال رخ میدهد را ریشه یابی کنیم به کمبود یا فقدان تسهیلات رفاهی مربوط میشود. به عبارت دیگر میتوان گفت از زمانی که تماشاگران قصد آمدن به ورزشگاه را دارند تا زمانی که پس از بازی به سمت خانه حرکت میکنند نیاز به یک سری تسهیلات رفاهی مانند حمل و نقل عمومی، تهیه آسان بلیط، تغذیه مناسب، سرویس های بهداشتی و سکوها و صندلی های مناسب دارند. حال اگر هر یک از این مسایل ذره ای نقص داشته باشد، مجموع این نواقص موجبات دلخوری و ناراحتی فرد را فراهم میکند. به عنوان مثال اگر فرد به سختی خود را به ورزشگاه برساند، بلیط گیرش نیاید و یا با قیمت بالا و پس از کلی معطلی بلیط بخرد، سرویس بهداشتی خوبی در ورزشگاه وجود نداشته باشد، آب آشامیدنی به راحتی در دسترس نباشد، صندلی خوبی وجود نداشته باشد و در ضمن تیم مورد علاقه وی نیز نتیجه را واگذار کند. مجموعه این عوامل از این تماشاگران یک بشکه باروت قابل انفجار ساخته است که در این وضعیت انتظار اینکه فرد مدیریت خشم کند و به آرامی ورزشگاه را ترک کند، انتظار نابجایی خواهد بود.

فهرست منابع

۱. احمدی، حبیب، روانشناسی اجتماعی، شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز، چاپ اول ۱۳۸۲.
۲. ارونسون، الویت، روانشناسی اجتماعی، ترجمه حسین شکرکن، تهران: انتشارات رشد، چاپ اول ۱۳۸۲.
۳. بدار، لوک؛ دزیل، ژوزه؛ لامارش، کوک، روانشناسی اجتماعی، ترجمه حمزه کنجی، تهران: نشر ساوالان، چاپ چهارم ۱۳۸۸.
۴. پاکنژاد، محسن؛ درانی، کمال، رفتارهای تهاجمی تماشاگران فوتبال و علل روانی و اجتماعی آن، نشریه رشد و یادگیری حرکتی-ورزشی، شماره ۹، زمستان ۱۳۸۸.
۵. ستوده، هدایت الله، روان شناسی اجتماعی، ویرایش دوم، تهران: انتشارات آوای نور، چاپ ششم، ۱۳۸۱.
۶. صادقی پور، حمیدرضا؛ رهنما، نادر؛ جعفری، علی؛ رهنما، آمنه، مسائل انضباطی دوره ششم لیگ برتر فوتبال ایران، فصلنامه پژوهش در علوم ورزشی، شماره ۱۳، پاییز ۱۳۸۹.
۷. عنبري، موسی، بررسی عوامل گروهی و خرده فرهنگی مؤثر بر خشونت گرایي تماشاگران فوتبال، فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات، شماره ۳، ۱۳۸۶.
۸. قاسمی، وحید؛ ذوالاکتاف، وحید؛ نورعلیوند، علی، جامعه شناسی ورزش؛ وندالیسم و اوباشگیری در ورزش فوتبال، تهران: نشر جامعه شناسان، چاپ اول، ۱۳۸۸.

۹. کوئن، بروس، مبانی جامعه‌شناسی، ترجمه و اقتباس عباسعلی توسلی و رضا فاضل، تهران: انتشارات سمت، چاپ هجدهم ۱۳۸۷.
۱۰. لطفی، حمید، روانشناسی اجتماعی (روانشناسی هم‌رنگی با جماعت)، تهران: نشر مؤلف، چاپ اول ۱۳۸۱.
۱۱. محمدکاظمی، رضا؛ شیخ، محمود؛ شهبازی، مهدی؛ راسخ، نازنین، بررسی علل آشوب تماشاگران فوتبال پس از شهرآورد بزرگ ایران از دیدگاه تماشاگران، فصلنامه پژوهش در علوم ورزشی، شماره ۲۳، زمستان ۱۳۸۹.
۱۲. مرتضوی، شهناز، روانشناسی اجتماعی، تهران: نشر دانشگاه شهید بهشتی، چاپ اول ۱۳۸۶.
13. <http://www.asriran.com/fa/news>
14. <http://www.tabnak.ir/fa/news/306343>
15. McArdle, D (2000). Football, society and the law. London, Sydney. Printed and bound in Great Britain 172)
16. Morris, L., Sallybanks, J., Willis, K., Makkai, T. (2003). Sport, Physical Activity and Antisocial Behaviour in Youth. Australian Institute of criminology: 249: 1-6.